

Kulturlandskapsanalys och arkeologisk utredning, steg 1

2017

Ängslyckan Gårdening, planerad be-
byggelse inom Bergkvara Oxhage, del
av Bergkvara 6:1, Bergunda socken,
Växjö kommun, Småland

Kulturlandskapsanalys och arkeologisk utredning, steg 1

Ängslyckan Gårdening, planerad bebyggelse inom Bergkvara Oxhage, del av Bergkvara 6:1, Bergunda socken, Växjö kommun, Småland

Lasse Wallin

Kulturlandskapsanalys och arkeologisk utredning, steg 1

Ängslyckan Gårdening, planerad bebyggelse inom Bergkvara Oxhage, del av Bergkvara 6:1 Bergunda socken Växjö kommun Småland

Analysens slutsats är att en viss exploatering i området är förenlig med riksintresset Bergkvara. Utbyggnaden kan dock inte vara så tät, omfattande och med så höga byggnader som i föreliggande förslag. Den arkeologiska utredningen påvisade två boplatzlägen samt odlingsspår inom området samt två möjliga stensättningar strax utanför detsamma.

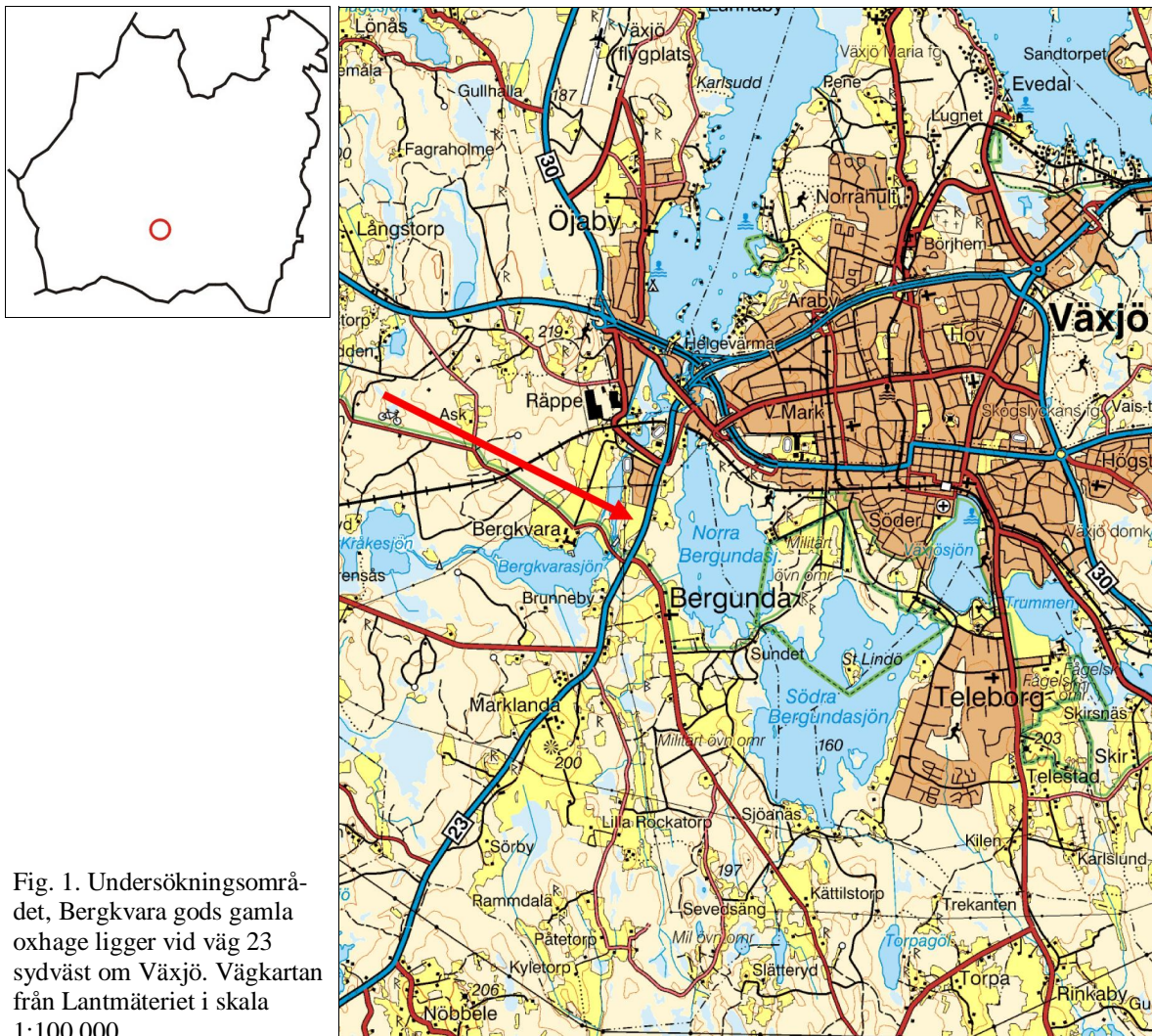

Fig. 1. Undersökningsområdet, Bergkvara gods gamla oxhage ligger vid väg 23 sydväst om Växjö. Vägkartan från Lantmäteriet i skala 1:100 000.

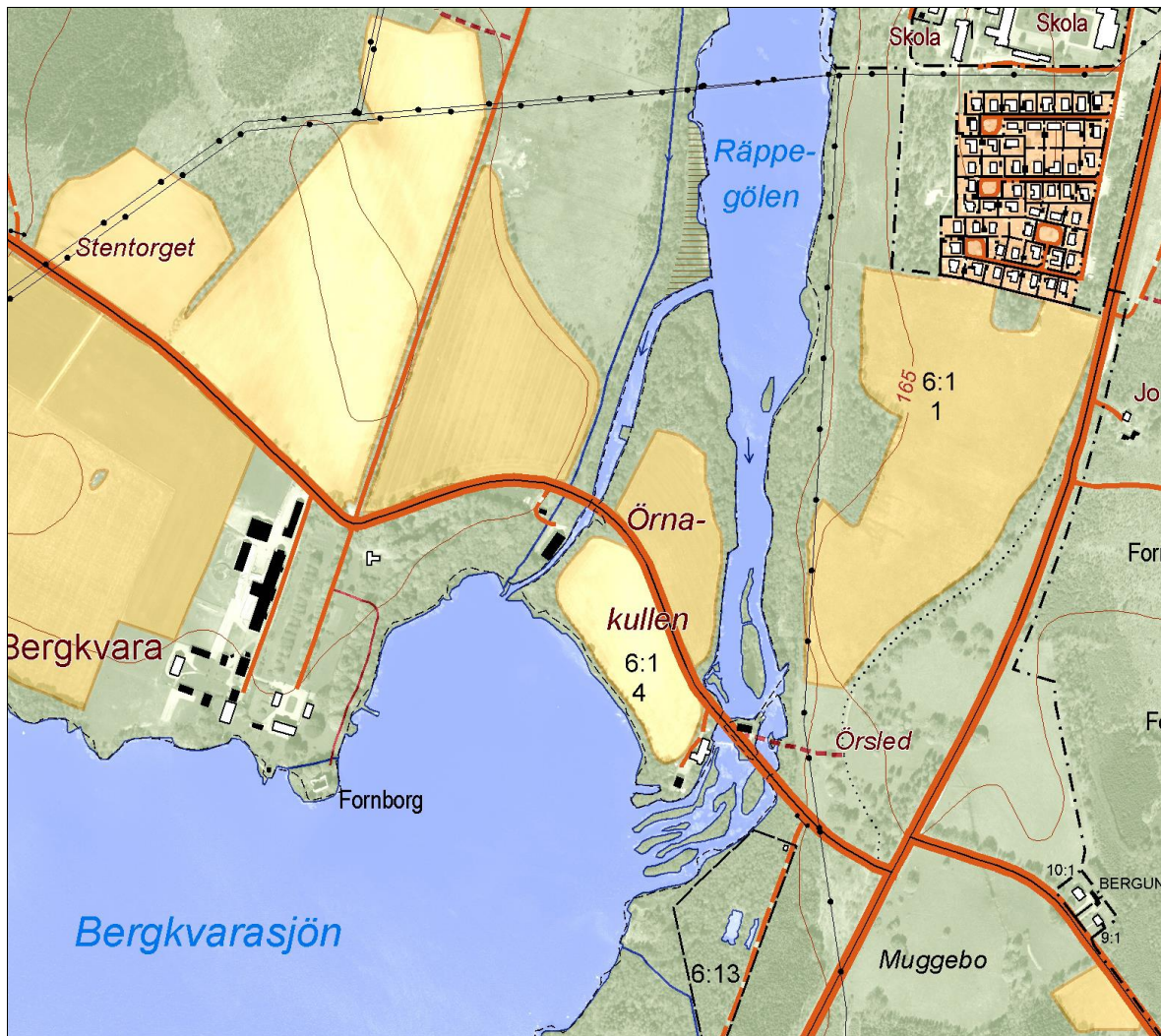

Fig. 2. Undersökningsområdet är den gulfärgade åkermarken 6:1 1, närmast väg 23 i bildens högra del. Utsnitt från Fastighetskartan från Lantmäteriet i skala 1:10 000.

Inledning

Kärnhem bostadsproduktion AB vill pröva möjligheterna att bebygga ett område vid Örsled längs väg 23 söder om Växjö. Området ligger inom en central del av riksintresset för kulturmiljövården Bergkvara. Ett förslag till bebyggelse har utarbetats av Erséus Arkitekter AB, Stockholm. Förslaget föreligger som en skiss 2017-04-10 benämnd Bergkvara Gårdening och något mera detaljerat 2017-09-05 benämnd Ängslyckan Gårdening. På uppdrag av Kärnhem Bostadsproduktion AB har vi utfört en kulturlandskapsanalys för att bedöma konsekvenserna av en exploatering för riksintresset Bergkvara. Som en del av analysen har även en arkeologisk utredning, steg 1, utförts. Arbetet påbörjades under sommaren 2017 och slutfördes under oktober samma år. Den utdragna processen förklaras av att det tagit tid att få fram mera exakta uppgifter om det tänkta bostadsområdets utformning.

Fig. 3. Illustration av förslaget. Erséus arkitekter. Skalan blir ungefär 1:2 000 vid utskrift som A3.

Bakgrund

Riksintressen

Hanteringen av riksintressen är en angelägenhet för både stat och kommun. Ansvarsfördelningen mellan de olika myndigheterna framgår av förordningen om hushållning med mark och vattenområden (SFS 1998:896). Enligt förordningen är det Riksantikvarieämbetet som bedömer om ett område är av riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. miljöbalken. Områden av riksintresse pekas ut i en process där såväl statliga centrala myndigheter som länsstyrelser och kommuner är delaktiga. De utpekade riksintressena ska hanteras i kommunernas översiktsplanering och i det arbetet är det länsstyrelsen som företräder de statliga intressena i dialog med kommunen. (Riksantikvarieämbetets hemsida 8 februari 2017)

Hänsyn till kulturmiljön vid förändringar är stadgad i flera olika lagar som styr samhällsplaneringen. Miljöbalkens bestämmelse om riksintressen har visat sig svår att hantera, såväl för den statliga kulturmiljövården som i den kommunala planeringen. Vilka områden är riksintressanta? Hur kan kommunerna ta tillvara kulturmiljöns värden i sin planering? Vad menas med påtaglig skada? Hur fördelas ansvaret? Förutsättningarna behöver förbättras för att ta tillvara och utveckla landskapets kulturhistoriska värden i enlighet med miljöbalkens bestämmelser, målen för miljö- och kulturmiljöpolitiken samt den europeiska landskapskonventionens intentioner. Riksintressena för kulturmiljövården behöver bli mer kända, angelägna och begripliga. En samsyn behöver utvecklas mellan dem som berörs av riksintressen i sin verksamhet.

Handboken bygger på två grundläggande förhållningssätt. Dels att kulturmiljövårdens riksintressen ger ramar men utgör inte hinder för samhällsutvecklingen, dels att riksintressenas utvecklingspotential kan identifieras och långsiktigt hållbara lösningar nås genom dialog och samverkan mellan berörda aktörer.

(Handbok, Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken, Riksantikvarieämbetets hemsida 8 februari 2017)

Riksintresset Bergkvara

Riksintresset Bergkvara skall spegla godset Bergkvaras landskapspåverkan och roll i samhället från medeltiden och framåt. Riksintresset upptar ett stort område väster om Växjö stad. Den kortfattade beskrivningen ser ut så här:

Bergkvara [G 26] (Bergunda sn)

Motivering: Välbevarad herrgårdsmiljö som en gång utgjorde senmedeltidens största godsbildning, i det dåtida Sydsverige. (Borgmiljö).

Uttryck för riksintresset: Ruin av Arvid Trolles "fasta hus" från 1480-talet nära herrgårdsanläggningen i sengustaviansk stil med monumentala ladugårdsbyggnader från omkring 1900, alléer och ett odlings- och betespräglat landskap. I norr *torpbebyggelsen*, i söder *sockencentrum* med medeltida kyrka med försvarstorn.

Godset

Uppbyggnaden av Bergkvara gods kan spåras från 1300-talets början i bevarade arkivalier, det var två bröder Håkan och Sibbe Karlson som hade arvegods, bland annat Örsleds

kvorn. En generation senare bodde väpnaren Magnus Håkansson i Bergkvara där det även fanns en Bergkvara by. Någon gång kring 1430 har troligen hela byn ingått i godsets ägor och byn har avhysts. Birger Trolle d.y, var ägare till Bergkvara och han och sonen Arvid Trolle expanderade godsets markinnehav i betydlig grad. Arvid Trolle avled 1505 och under hans tid växte Bergkvara till ett av de största godsena i Skandinavien med över tusen gårdar i dåvarande Sverige och Danmark. Tillväxten skedde genom köp, arv och fördelaktiga äktenskap.

Det väldiga godscomplexet manifesterades med uppförandet av ett mycket stort stenhus i Bergkvara. Detta var en imponerande byggnad även med kontinentala mått mätt och den var placerad i landskapet med avsikt att imponera. Byggnaden var placerad på en udde i Bergkvarasjön och låg mitt i blickfältet när man kom på landsvägen.

Vid mitten av 1500-talet började det stora godset splittras på olika arvtagare, en splittring som skulle följas av åtskilliga ägarebyten genom sextonhundratalet. Godset hade därmed förlorat sin betydelse i ett större sammanhang men i lokalsamhället, det vill säga inom Bergunda och Öjaby socknar ökade dominansen, bland annat genom att man fick patronatsrätt till de båda kyrkorna. Kombinerad med domsrätt över lokalinvånarna och den totala ekonomiska dominansen kontrollerade man därmed invånarnas liv på många sätt. Under perioden var det emellertid inte många av ägarna som bodde på godset.

Från år 1732 fanns det åter en godsherre boende på Bergkvara i och med att släkten von Otter och senare Posse, tillträdde som ägare. Nya boningshus byggdes och det gamla stenhuset förföll ytterligare efter man tagit ned och sålt dess koppartak. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1794.

Under 1800-talet förblev mycket vid det gamla i relationen mellan godsägare och underlydande och godset var den dominerande jordägaren i området. Vid övergången till 1900-talet nådde de demokratiska krafterna även efterhand Bergkvara, man förlorade exempelvis patronatsrätten 1921. Fortfarande är godset en mycket stor jordägare i området men idag fungerar det som ett modernt jord- och skogsbruksföretag. En bra beskrivning av godset och dess utveckling finns i Hanson, M. Rapport Smålands Museum 2005:23.

Riksintresset

Bergkvara tillhör de områden som först blev riksintresse för kulturmiljövården i Kronobergs län. Tidigare var området mindre än idag. Bland de tillkomna delarna finns torpområdet norr om väg 25, se nedan.

Beskrivningarna av riksintresset är uppbyggda kring en zonindelning av området som ger en logik.

- Centrumzonen består av Bergkvara gård och den jord som brukades av godset direkt
- By/gårdszonerna utgörs av de områden som i ett tidigt skede brukades av byar under godset och som senare, när byarna avhysts, brukades av underlydande gårdar.
- Torpzoner, områden med underlydande torp från 1700-talet och framåt.

- Industrizonen, området längs Helgaån/Mörrumsån där vattenkraften utnyttjats under lång tid.

Det ursprungliga området för riksintresset bestod av centrumzonen, delar av by/gårdszonerna, delar av torpzonerna samt av industrizonen. Detta utgjorde ett samlat område som korsades av järnvägen Alvesta - Växjö, strax norr om gården, och av väg 23 mot Malmö i sydöst. Senare har stora delar inkluderats i riksintresset. Idag ingår även den allra största delen av en öinre torpzono i området, en yttre torpzono ligger längre söderut, väster om Södra Bergundasjön och fram till och förbi Marklanda, och alltså utanför riksintresset. Delar av by/gårdszonen vid Bergunda by har även inkluderats i riksintresset.

Idag delas riksintresseområdet Bergkvara av tre infrastrukturkorridorer, väg 25 mot Alvesta, järnvägen mot Alvesta och väg 23 mot Malmö, alla tre mycket påtagliga fysiska barriärer, i det närmaste omöjliga att korsa till fots och svåra att mentalt överbrygga på grund av hög trafikintensitet, stor bredd och höjdskillnader. Järnvägen är dessutom förbjuden att beträda. Området för riksintresset blir därmed delat i fyra delar. Jämfört med dessa hinder är de barriärer som vattendraget Helgaå/Mörrumsån bildar lika fysiskt svårforcerade men de utgör inte på samma sätt mentala barriärer.

Planområdet

Den nu planerade exploateringen berör en viktig del av riksintressets centrumzon med delar av industrizonen och torpzonen. Området ligger strax väster om dagens väg 23, där den gamla landsvägen delat sig mot Växjö och Bergkvara gård och omfattar en del av den gamla oxhagen som den redovisas på den geometriska kartan över godset från 1683. Idag, se fig. 2, finns en existerande villabebyggelse i norr, i väster finns en skogs- och buskbexen strandzon närmast Råppegölen, i söder går vägen mot gården som är den gamla landsvägen mot Alvesta. Den gamla landsvägens sträckning mot Växjö utgör planområdets begränsning mot öster. Längs den gamla landsvägen finns en stengårdsgård samt träd- och buskrader.

Detta är en mycket viktig del av riksintresset Bergkvara. Partiet mellan väg 23 och den gamla landsvägssträckningen uppvisar de typiska dragen för ett väl betat godslandskapsparti med stora gamla ädelträd som norrut övergår i enstaka björkar och en välbetad hagmark, egenskaper som troligen präglat Bergkvara Oxhage under 1700- och 1800-talen. Om man färdas på väg 23 norrut, passerar man först dagens avtagsväg mot Bergkvara gods och så, mittför vägen mot Bergunda, den gamla landsvägens sträckning och väg mot

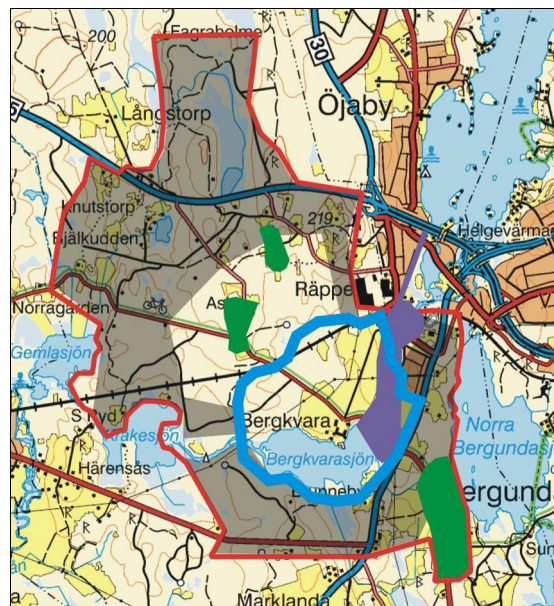

Fig. 4. Dagens område för riksintresset Bergkvara med de olika zonerna. Centrumzonen begränsas av blå linje, by/gårdszonerna är gröna, torpzonerna är gråtonade och industrizonen är lila. Observera att endast zoner inom riksintresset är med (undantaget industrizonen). Torp- och framförallt by/gårdszoner finns även utanför riksintressegränsen. Underlag Terrängkartan i skala 1:100 000.

Bergkvara över den gamla stenbron vid Örsled. Vägbanken är här tydligt synlig från väg 23 och den fortsätter i en vid båge mot väster för att sedan svänga österut och förenas med väg 23 efter ungefär 700 meter. Den del av området som ligger väster om den gamla landsvägen är en helt trädfri betesmark idag. På terränglutningskartan visar den spår som kan tolkas som äldre odlingsspår, dessa syns även på ortofotokartan och deras ålder kan därför ifrågasättas. Det är denna betade yta som direkt berörs av planerna, det vill säga den östliga delen av Oxhagen. En exploatering inom planområdet påverkar givetvis värdena i omgivningarna och upplevelsen av dessa värden.

Planområdet och dess omedelbara omgivning är alltså en mycket viktig betydelsebärande för riksintresset Bergkvara. Spåren av den aktiva landskapsplanering som

Fig. 5. Den gamla landsvägen med delar av undersökningsområdet i bakgrunden. Foto från sydöst.

Fig. 6. Delar av undersökningsområdet från gränsen i söder.

utförts här alltsedan senmedeltiden, bland annat i form av landsvägens dragning så att stenhuset skulle komma i fokus för de resande, är här tydligt synliga i ett mycket publikt läge. Den gamla landsvägens sträckning, stenbron vid Örsled, kvarnen och spåren av vattenkraftsutnyttjande vid Mörrumsån och Räpegölen är tillsammans med gårdscentrum och odlingsmarken inom centrumzonen bland de viktigaste betydelsebärarna inom riksintresset. För att riktigt förstå dem i sitt kulturlandskaps-sammanhang och för att uppleva denna gamla infart till godset behövs oexploaterade ytor i omgivningen. Idag kan planområdets dominerande egenskap beskrivas som öppenhet.

Fig. 7. Stenvalsbron vid Örsled från Sydsydväst. Foto från december 2016.

Planförslaget

Planförslaget, som det presenteras i broschyren Ängslyckan/Gårdening från Kärnhem och Erseus Arkitekter AB bygger på öett koncept som tar sitt ursprung i det fornsvenska gårdstunet. Förslaget, se fig. 3, innehåller fyra trapetsoida gårdsplåner omgärdade med rader av tvåvånings par- och radhus samt med två fyrvånings flerbostadshus vid varje gård. Gårdarna skiljs åt av betesremсор och remсор av odlingslotter och förbinds av ett

Fig. 8, nedan. Planområdet med plangråns och strandskyddslinje.

Fig. 9, till höger. Området med antal lägenheter.

Kärnhem och Erseus arkitekter.

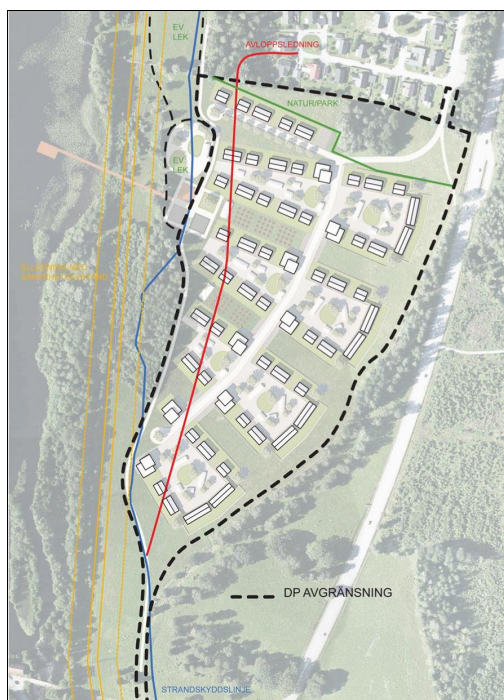

Fig. 10. Planområder med takfotsö och nockhöjder. Observera att för flerfamiljshusen är det totalhöjder som anges. Observera även att figuren endast de två norra gårdsenheterna. Kärnhem och Erséus arkitekter.

kommunikationsstråk som delar tre av de fyra gårdspanerna i två ungefär lika stora ytor. Längst i norr finns en rad med fem rad- och parhus. Angöring sker dels från norr för bil- och gc-trafik, dels från söder med en gc-väg. Sammanlagt planeras 213 lägenheter fördelade på 141 stycken i par- och radhus samt 72 i flerbostadshus. De så kallade gårdarna är radiellt placerade och mellan gårdarna finns grönytor med 24 meters bredd.

Parhusen har en grundyta på cirka 12x9 meter, radhusen är 18x9 meter och båda hustyperna har en takfotshöjd på 6 meter och en nockhöjd på 9 meter. Flerfamiljshusen består av två byggnadskroppar som är något förskjutna till varandra inom en yta av 20x20 meter, en av byggnadskropparna har tre våningar och den andra har fyra, totalhöjderna är 9 respektive 12 meter.

Detaljplaneytan är uppskattningsvis 80000 kvm vilket ger cirka 375 kvm per lägenhet. Det befintliga villaområdet i norr upptar en ungefärlig yta av 54000 kvm och här finns 54 friliggande villor, de allra flesta enplans men några enstaka 1½-plans, detta ger cirka 1000 kvm per lägenhet.

Landskapshistoria

Inlandsisen försvann från området strax efter 14000 BP. Strandlinjerna i lokalområdet skiljde sig inte så mycket från dagens, men ett sjö- och våtmarksparti fanns sydväst om Bergunda. En stor sammanhängande sjö sträckte sig från dagens Åsnen i söder och i en båge västerut och norrut över Salen upp till Dansjön och Furen. Vid cirka 4000 f.Kr hade vattennivån sjunkit i områden så att den stora sjön delats upp i något som påminner om dagens förhållanden.

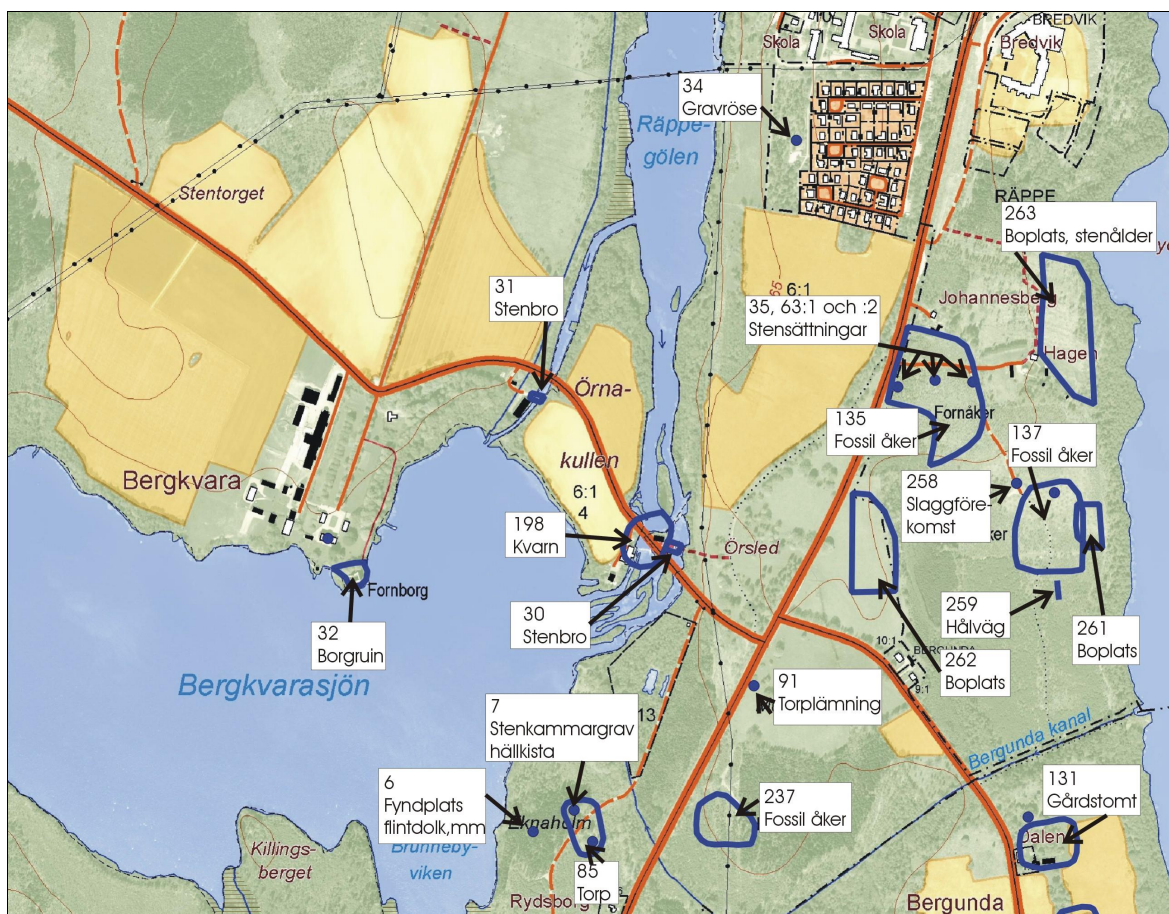

Fig. 11. Kända fornlämningar enligt FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, markerade med blått. Fastighetskartan från Lantmäteriet förminskad från originalskalet.

Områdena omkring Helgasjön, och Varend som helhet, tillhör de mest fornlämningsrika i Småland. Inom undersökningsområdet och dess omedelbara närhet är det emellertid delvis annorlunda, se fig 11. Anledningarna till detta skall säkerligen sökas i markanvändningen i området. Planområdet och Bergkvara gods gamla Oxhage som helhet har under lång tid varit betesmark och därför har det mycket sällan varit möjligheter att göra iakttagelser av fornfynd på markytan, grässvålen har döljt eventuella föremål av flinta, kvarts och andra bergarter och inga koncentrationer av skörbränd sten eller sot och kol har kunnat göras. Öster och söder om området finns däremot fornlämningar i olika miljöer.

Stenålder är tydligast representerad av en stenkammargrav vid Eknaholm sydöst om Bergkvarasjön och fyndet av bland annat en flintdolk ett hundratal meter väster om denna (fornlämningarna 6 och 7) samt av en boplats vid Norra Bergundasjön med lämningar

både från mesolitikum och neolitikum (fornlämning 263). Ytterligare en hällkista i röse ligger strax norr om området vid Räftegölen östra sida (fornlämning 33 strax utanför kartutdraget fig. 11) men denna är ej daterad.

Från brons- och järnålder finns flera lämningar i form av gravar och odlingslämningar, men dateringarna är vanligtvis inte mer exakta än till period eftersom endast ett fåtal undersökningar utförts i undersökningsområdets omedelbara närhet. Landtungan mellan Räftegölen-Bergkvarasjön och Norra Bergundasjön har erbjudit goda lägen för boplatser och även gravar under förhistorisk tid och fornlämningstätheten o delområdet öster om dagens väg 23 ger en tydlig indikation om detta. Rimligtvis har även partiet väster om vägen utnyttjats på liknande sätt.

Under medeltiden har det funnits byar i området men hur landskapsutnyttjandet varit har vi inte mycket kunskap om. Godsets framväxt har förändrat mycket, men man antar att Bergkvara by legat nor om Bergkvara gård, och att byns inägor ingått i det som blev godsets centrala åker och äng, det vill säga åkergrädet väster om Räftegölen, Oxhagen öster om Räftegölen och Kohagen längst i väster, efter att byn avhysts under 1400-talets första halva.

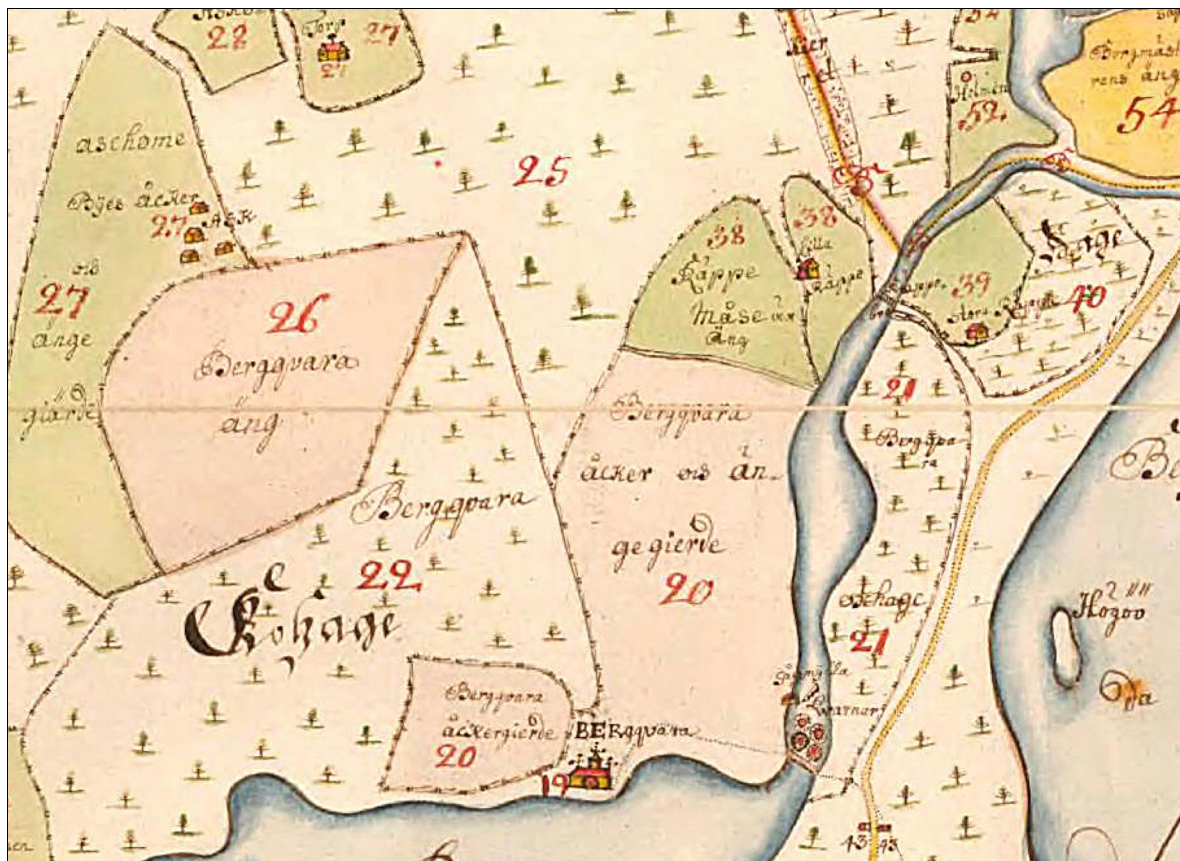

Fig. 12. Detalj från geometrisk karta över Öjaby 1720-1721. Bergkvara Oxhage är markerad med nummer 21 och bevuxen med glest stående lövträd. Utsnittet är förminskat från originalskalet. ©Lantmäteriet Historiska Kartor.

Tillgängligt kartmaterial ger intrycket att Bergkvara Oxhage, där undersökningsområdet ingår, varit betesmark sedan medeltiden och framåt. Vårt fältarbete visar att det inte varit så utan att området även odlats. Detta kan bland annat ha skett under 1800-talet, men även tidigare. Spåren av dessa odlingar är blygsamma, men ändå tydliga. Längs delar av

Fig. 13. Stentipp i hörnet av skogsdungen vid områdets norra gräns. Både block upptagna under 1900-talet och äldre odlingssten syns på bilden. Foto från nordväst.

betesmarkens kanter finns ansamlingar av borttröjd småsten, storlek upp till knappt 0,5 meter men de flesta mellan 0,2 och 0,4 meter. Dessa ansamlingar finns längs gränsen nordvästra delen av området, men även längs stengårdsgården som avgränsar betesmarken mot öster samt i den utskjutande skogsdungen i norra gränsen av betesmarken. Det finns även storstenstippar på flera platser längs betesmarkens gränser, flera av dem härrör troligen från tiden kring andra världskriget och framåt, men det finns även större block som brutits upp för bara några år sedan, dessa kan härröra från dikningar.

Sammanfattningsvis har undersökningsområdet troligen utnyttjats för boplatser och gravar under förhistorisk tid, se även avsnittet arkeologisk utredning nedan. Under medeltiden har antagligen området varit äng men också delvis utmark för att efter godsets avhysning av Bergkvara by ingå i godsets oxhage. Oxhagen har periodvis odlats, framförallt de högre och torrare delarna, odlingsspåren är rimligen från sen historisk tid, det vill säga från de senaste 200-250 åren.

Arkeologisk utredning

Som en del av arbetet har en arkeologisk utredning, steg 1, utförts. Detta innebär en kart- och arkivgenomgång med avseende på arkeologiska lämningar som därefter kompletterats med en fältinventering av området. Delar av resultaten har redovisats ovan och fornlämningsbilden i omgivningarna framgår av fig. 11. Som konstaterats i avsnittet Landskapshistoria ovan finns det gott om kända fornlämningar i undersökningsområdets omgivning,

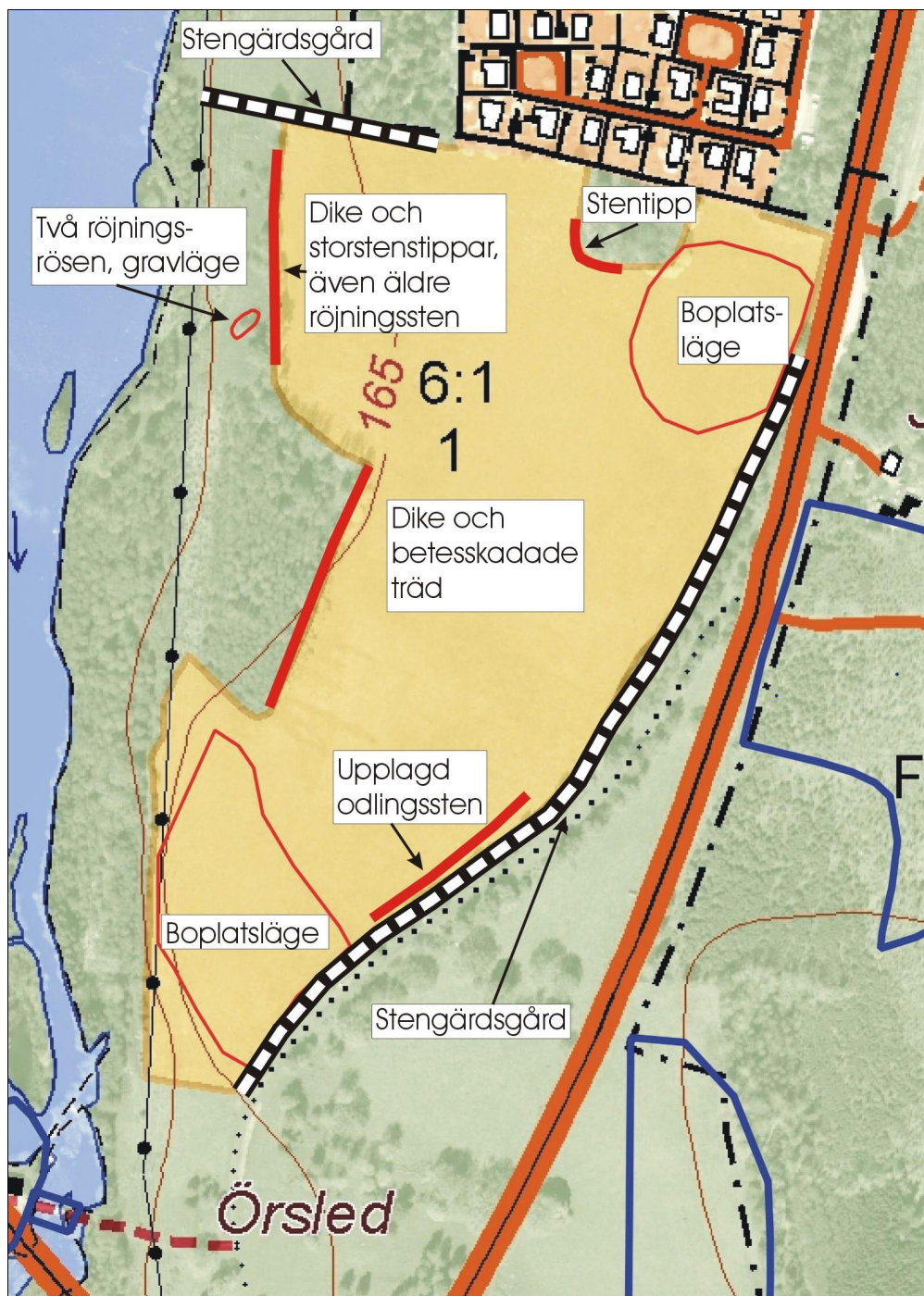

Fig. 14. Resultaten av arkeologisk utredning, steg 1, se text på nästa sida. Fastighetskartan från Lantmäteriet i skala 1:4 000

men inte inom de delar som varit Bergkvara gårds åkerhage, kohage och oxhage enligt de äldre kartorna. Anledningarna till detta skall troligen sökas i markanvändningen. Systematisk fornminnesinventering har bedrivits sedan slutet av 1930-talet och då företrädesvis under sommarmånaderna när åkermarken varit täckt av vegetation. Den senaste inventeringsomgången, år 1994, utfördes under början av september enligt anteckningarna i registret då fortfarande endast delar av höstplöjningen börjat. Det har under dessa förhållanden varit svårt att upptäcka boplatser och andra lämningar i åkermark där iakttagelserna till största delen måste bygga på förekomsten av flinta och annat på markytan. På betesmarker har detta nästan varit omöjligt. De topografiska förutsättningarna för fornlämningar

Fig. 15. Det södra boplatsläget från stengärdsgården i öster. En svag platåliknande höjd kan anas på bilden. I väster sluttar den ner mot Räftepegölen som ligger bakom skogsridån i fonden. De topografiska dragen hos goda boplatslägen är svåra att fånga på bild eftersom de ofta är subtila.

finns emellertid inom undersökningsområdet. Ett vattendrag i väster och bra höjd- och platålägen för boplatser i närheten av vattendraget. Räftepegölen förträngning med småöar innan utloppet i Bergkvarasjön har troligen utgjort bra fiskeplatser under förhistorisk tid. Vattenkraftutnyttjandet som pågått från medeltiden och framåt kan ha lämnat spår som emellertid ligger utanför undersökningsområdet.

Vid fältinventeringen den 28 september 2017 var undersökningsområdet helt täckt av vegetation i form av tät gräsväxt. Det var således omöjligt att göra iakttagelser av förekomst av bearbetad flinta, kvarts, skörbränd sten eller sot på markytan, det fanns inte heller mullvadshögar som kunde ge någon sådan information.

Två delytor bedömdes ha varit bra lägen för boplatser, då i första hand för jordbrukande grupper. Kriterierna för bra boplatslägen är att de ligger på mark som erbjuder ett torrt läge, med goda möjligheter för solinstrålning och närhet till färskvatten samt med goda försörjningsmöjligheter i närheten. Försörjningsmöjligheterna bestod här av lätta jordar för odling med den tidens odlingstekniker, betesmarker och varierade terrängpartier för kompletterande näringskällor, fiske, samlande och jakt. Färskvatten fanns givetvis i Räftepegölen och det var lätt att gräva brunnar i sluttningen ner mot gölen. Troligen har det även funnits bäckar, som idag inte är kvar, i området. Båda delytorna består av mark som är högre belägna än omgivningarna och samtidigt är relativt plana. Boplatser för jägar, fiskar, samlargrupper kan ha funnits närmare Räftepegölen utanför undersökningsområdet, men även möjligen inom det fuktigare partiet vid det skogsparti som skjuter in i områdets mitt från väster.

Strax utanför undersökningsområdets nordvästra del påträffades två röjningsrösen som varit i bruk in i modern tid. De kan möjligen ha lagts upp på äldre stensättningar. Anläggningarna bör bevakas inför framtida markutnyttjanden.

Fig. 16. Två röjningsrösen strax utanför undersökningsområdets gräns i nordväst. Det högra anas endast som några uppstickande stenar i gräset medan det vänstra är ordentligt påbyggt med tippad odlingssten under de senaste 100 åren, ungefär. De två anläggningarna kan möjligtvis vara stensättningar som sedan fungerat som röjningsrösen. Foto från öster.

De övriga iakttagelser som gjordes vid inventeringen är i form av företeelser som hänger samman med markutnyttjandet under de senaste 200-250 åren med tyngdpunkt på perioden 1850-1950. Stenröjningar har förekommit under lång tid, de senaste troligen inom den sista tioårsperioden av avsaknaden av mossor och lavar på stenarna att döma. Här finns även grävda diken varav något kan vara hägnadsdiken men de i områdets västra kant troligen också fungerat som dräneringsdiken. Den återkommande stenröjningen som dels utförts med stenlyft eller stenkran under årtiondena kring andra världskriget och alltså även senare, samt med handverktyg under lång tid därinnan, vittnar om att undersökningsområdet inte enbart varit betesmark utan även fungerat som åker i viss utsträckning.

Inför en eventuell exploatering inom området bör en arkeologisk utredning, steg 2, utföras. Vi föreslår att utredningsinsatserna koncentreras till de två delar som

Fig. 17. Trädrad som vuxit upp i kanten av ett dike vid det utskjutande skogspartiet i områdets västdel. Flera av träden är betesskadade som mycket unga och har vuxit upp med dubbelstammar. I bakgrunden till höger anas stengårdsgården i nordgränsen. Foto från söder.

märkts som boplatsläge i fig. 14 men att resurser även ägnas åt de lägre partierna av området där boplatser från samlar-, fiskar- och jägargrupper kan ha funnits.

Exploatering inom denna del av riksintresset, diskussion

Planområdet är en viktig del av riksintresset Bergkvara och en utbyggnad av området är därmed problematisk. En utbyggnad som bildar en övergång mot det existerande villaområdet i norr är tänkbar, men samtidigt bör så mycket finnas kvar av Oxhagen att platsens historia förblir förståelig och avläsbar. Området kring Örsled med betesmarken närmast väg 23 och gamla landsvägen med vägen över stenvalvsbron mot godset och Gemla skall fortfarande kunna fungera som en port mot Riksintressets centrala delar.

Planförslaget uppfyller i sin nuvarande utformning inte dessa krav. Planförslaget innebär en avsevärt högre täthet än den i villaområdet i norr och dessutom är de tänkta byggnadshöjderna mycket högre. Planen tar också hela den idag inhägnade delen av Oxhagen i anspråk. Områdets egenskap av öppenhet kommer därmed förloras.

Hur mycket av Oxhagen kan då exploateras? En viktig punkt för upplevelsen av porten till riksintresset är vägskälet där den gamla landsvägen delade sig i en väg mot väster över stenbron vid Örsled, förbi Bergkvara gods och vidare mot Gemla, medan huvudvägen fortsatte mot Växjö. Från denna punkt bör man kunna förstå landskapets historia och det är då av stor betydelse att de delar av Oxhagen som då syns upplevs som öppen mark. Detta innebär att exploatering söder om en linje i det utskjutande skogspartiets förlängning enligt fig. 18 bör undvikas. Likaså borde man kunna förstå landskapshistorian om man går längs den gamla landsvägssträckningen norrut från vägskälet fram mot dess anslutning till väg 23. Man har då ett mycket fint beteslandskap med stora ädellövträd på

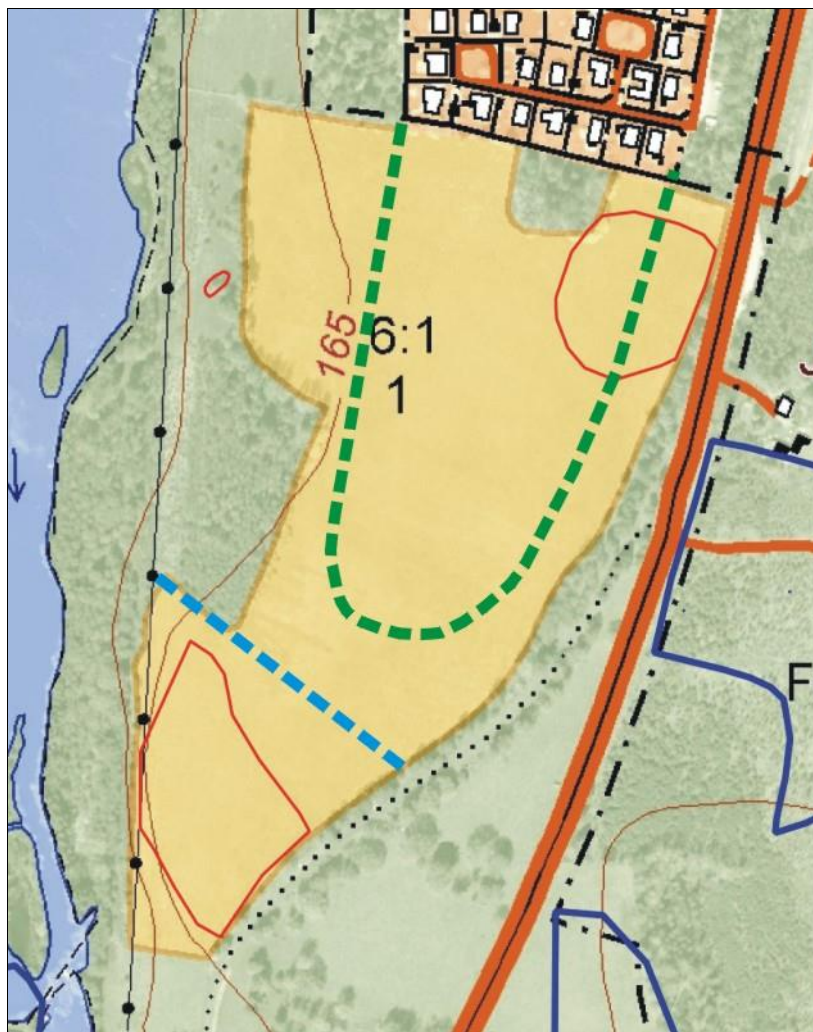

Fig. 18. Förslag till möjlig exploateringsyta. Ingen utbyggnad bör ske söder om den streckade blå linjen. Den gröna linjen är ett förslag till exploateringsyta med gles utbyggnad. Förslaget möjliggör ett visst mått av öppenhet i väster söder och öster. Fastighetskartan i skala 1:5 000.

höger hand, troligen med den karaktär som Oxhagen haft under flera hundra år. Efterhand övergår ädellöven i björkdungar när man kommer närmare väg 23. På vänster sida skulle man då till en början ha en bevarad öppenhet i en rest av Oxhagen som senare övergår i en remsa öppen mark som markerar Oxhagens nuvarande utsträckning.

Med detta synsätt skulle en exploatering med låg täthet, och med som mest enplansbyggnader, kunna accepteras inom en begränsad yta i förlängningen av villaområdet i norr. Istället får att skapa en ny gc-väg i områdets västra del borde man då också utnyttja den gamla landsvägssträckningen för detta. En sådan exploatering innebär givetvis ett ingrepp i riksintresset men bör inte kunna bedömas som påtaglig skada eftersom landskapshistorian fortfarande är avläsningsbar och förståelig. Ingreppet ger också en naturlig möjlighet att tillgängliggöra delar av den gamla landsvägssträckningen och stenvalvsbron vid Örsled och därmed den gamla vägen mot godset.

En dialog med länsstyrelsen om exploateringsplanerna bör inledas. För att dialogen skall bli fruktbar bör man ha ett diskussionsunderlag med flera alternativ för en utbyggnad.

Södra Sandby den 17 oktober 2017

Lasse Wallin

Källor

Hansson, M.	Att skapa landskap. Om identitetsskapande under medeltid. 2009
	Godset, människorna och landskapet. Bergkvara under 700 år. <i>Smålands Museum Rapport 2005:23</i>
	The Aristocratic Landscape at Bergkvara castle, Småland, Sweden. Academia. 2015.
Lantmäteriverket	Fastighetskartan Historiska kartor Väggkartan
Länsstyrelsen Kronobergs Län	Bergkvara - ett Godslandskap med historia. Utan år
	Fördjupad dialog kring Bergkvara kulturmiljö av riksintresse. Powerpoint 2016
	Kulturmiljöprogram. Bergkvara Herrgårdslandskap. Kulturmiljö av riksintresse
Sveriges Geologiska Undersökning	Jordartskartan

Termer

Nedan följer förklaringar till de specialtermer som används i rapporten.

Agrara revolutionen

Jordbruket omdanades på flera sätt under 1700- och 1800-talen. Förändringarna gällde jordäggande, odlingsystem, redskap och odlade växter. I Sverige skedde de flesta av dessa förändringar från de sista decennierna av 1700-talet och fram till 1800-talets mitt. Bland de mest omvälvande förändringarna var de olika skiftesreformerna. Skiftena syftade bland annat till att samla varje gårds jord till ett sammanhängande område.

Anläggningar

I arkeologiska sammanhang är anläggningar de spår i marken som visar på markingrepp under äldre tid. En härd syns som en färgning av sot och träkol, kanske finns det också en stensamling som man eldat på. Man talar också, något ologiskt, om exempelvis gropar och stolphål. Det som då åsyftas är de mörka fyllningarna i det som en gång varit gropar och stolphål.

Arkeologisk utredning

Om man misstänker att det finns fornlämningar på en yta som skall bebyggas eller schaktas, så skall en arkeologisk utredning genomföras. Utredningen kan utföras i två steg. Steg 1 omfattar vanligen inventering och steg 2 innebär sökschaktsgrävning.

Boplatslägen

Områden som uppfyller boplatskriterier för olika delar av förhistorisk och historisk tid, men där fyndmaterial eller annat bevis för bosättning inte påträffats, rubriceras boplatslägen.

Bronsålder

Bronsåldern är den tidsepok då bronzen blir ett nytt råmaterial för människan vid tillverkning av vapen och redskap. Äldre bronsåldern inträffar cirka 1 800 f. Kr.-1 100 f. Kr. och yngre bronsåldern 1 100 f. Kr.- 500 f. Kr. Basekonomin under bronsåldern utgjordes av boskapsskötsel och jordbruk. Karaktäristiska fornlämningar från bronsåldern i Sverige är hållristningar och gravhögar. Gravskicket att lägga de döda under en storhög kom från Centraleuropa där den kallas för höggravskultur.

Fornlämning-kulturlämning

Fornlämningar är spår efter äldre mänsklig verksamhet och har ett starkt skydd av kulturmiljölagen (1988:950). Enligt lagen är det förbjudet att förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning men i vissa fall kan Länsstyrelsen ge tillstånd till ingrepp i fornlämningen. I det enklaste fallet är åldern skillnaden mellan fornlämningar och **kulturlämningar**. Brytpunkten är 1850, äldre lämningar är fornlämningar och de yngre är kulturlämningar. För kulturlämningarna gäller hänsynsparafer i exempelvis Skogsvårdslagen och lämningarna skall om möjligt behandlas med samma hänsyn som fasta fornlämningar.

Förhistorisk tid

Som förhistorisk tid, stenålder, bronsålder och järnålder, räknas i Sverige tiden fram till medeltiden. Från och med medeltiden finns det historiska källor som berättar om händelser och levnadsförhållanden. Exempel på historiska källor är skattelängder, brev och annan skriven information från tiden.

Geometrisk karta

Den första kartläggningen av gårdar och byar skedde under 1600- och 1700-talen i Sverige. Kartläggningen var inte kopplad till någon skiftesprocess utan utfördes av administrativa skäl. Skatteläggning!

Hög/Röse

Vanligtvis markerar högen eller röset en gravläggning. Dateringen kan vara svår att fastställa utan arkeologisk undersökning. Högar/rösen förekommer under sten-, brons- och järnålder.

Inägomark

Från medeltiden och fram till skiftesreformerna var in(ägo)marken en beteckning på åker och äng. Inägomarken var enskilt ägd och inhägnad för att skyddas för betande djur.

Röjningsröse/Odlingsröse

Dessa rösetyper har bildats vid odling. Stenar som är i vägen vid odlingen samlas i rösen på eller ibland vid odlingsytan. De har förekommit från förhistorisk tid till nutid.

Stensättning

Stensättningar är gravtyper från brons- eller järnåldern. Anläggningarnas höjd är inte så dominerande som rösenas.

Utmark

Från medeltiden och fram till skiftesreformerna var utmarken den gemensamt ägda, icke odlade jorden, som oftast låg i utkanten av den mark som tillhörde byn. Utmarken användes till bete och ur skogen på utmarken togs ved och virke. Bysamfälligheten beslöt hur utmarken skulle utnyttjas. Tillfälliga åkrar, lyckor, kunde tas upp inom utmarken.